

Олександр Музичко

кандидат історичних наук, доцент,

доцент кафедри історії України ОНУ імені І. І. Мечникова

**У ПОШУКАХ ГАРМОНІЇ:
НАУКОВО-ПЕДАГОГІЧНА ТА АДМІНІСТРАТИВНА
ДІЯЛЬНІСТЬ ПРОФЕСОРА
ВАДИМА МИХАЙЛОВИЧА ХМАРСЬКОГО**

Discunt volentem fata, nolentem trahunt

(Того, хто хоче йти, доля веде, того, хто не хоче — волочить)

Клеанф, давньогрецький філософ

Герой нашого нарису у своїх працях неодноразово звертався до ювілейної тематики, як щодо окремих постатей, так й інституцій. В одному з нарисів він наголосив, що первинне значення поняття «ювілей» — 50 років. І ось, за всіма життєвими законами, черга відзначати цю красиву, рубіжну дату дійшла й до самого професора. А значить є привід для осмислення попереднього доробку, що в ювілейний рік традиційно робить не лише сам Ювіляр, але і його друзі, учні, колеги. Погоджуючись з класичним висловом про те, що «у житті вченого та письменника головні біографічні факти — книги, найважливіші події — думки», у цій статті хотілося б зупинитися не лише на цих аспектах, але й окреслити більш загальний образ поста-ті Вадима Михайловича Хмарського завдяки осмисленню й інших важливих складових його біографії, олюднивши його життєпис й особистими спостереженнями.

У біографії більшості осіб трапляються знакові, символічні факти, сама згадка про які привертає увагу. Часто — це місце народження. Мати В. М. Хмарського родом з Донецька. Саме у цьому місті історик народився 17 травня 1967 р. Донецьк — столиця Донбасу, краю степу й териконів, де сьогодні відбуваються трагічні події, вирішальні для майбутнього України. Цей край завжди був своєрідним порубіжжям, де точилася запекла боротьба між різними світами, а у новітню добу — прибічниками української та російської (радянської)

ідентичностей. З одного боку — це край В. Стуса, А. Солов'яненка, І. Дзюби, В. Пірка, з іншого — багатьох комуністичних та «новоукраїнських» персонажів. Попри те, що майбутній вчений прожив на Донбасі лише дитячі роки, факт «донецькості» неодноразово виринав у його подальшій біографії і зі знаком плюс, і зі знаком мінус, як реакція на суспільні стереотипи. Збереглися і певні родинні зв'язки. 2005 року авторові цих рядків випало побувати у складі кафедрального десанту на чолі із завідувачем на шостому конгресі українців у Донецьку і пересвідчитися у тому, що професор зберіг певний сентимент до своєї малої батьківщини. Між іншим він намагався продемонструвати нам усю неправдивість міфу про «неукраїнськість» цього міста, його приналежність до українського культурного простору. Тоді нам всім здавалося, що ще трохи й «помаранчева» (фактично «синьо-жовта») хвиля вкриє і цей суворий регіон. Ризикнемо припустити, що «донецькість» зумовила прагнення Вадима Михайловича широко поглянути на сутність та багатомірність українськості, прагнення знайти адекватні відповіді на надзвичайно складні питання українського новітнього націєтворення, уникаючи радикальних кроків. Невипадково й те, що історик є послідовним прибічником широкого трактування поняття Південна Україна з включенням до нього Донеччини та Луганщини. Додамо й такий прозаїчний факт, що перегукується з «донецькістю» — провідною установою докторської дисертації В. М. Хмарського була, і, певно, так само невинно, кафедра історії України Донецького національного університету.

Велике значення для становлення особистості В. М. Хмарського мав його батько — військовий, родом з Миколаївщини. Він дав синові не лише уроки справжнього чоловіка, відповідального за себе, родину і батьківщину, а й перші неформальні уроки українського патріотизму. Одним з батьківських наказів перед початком університетського навчання було оволодіння на пристойному рівні українською мовою. Ще задовго до кримських подій 2014 року В. М. Хмарський говорив, що з дитинства розглядав Крим українським хоча б тому, що батько прагнув завершити службу в радянській армії саме в Україні, адже саме тут, у Феодосії, він вперше одягнув військову форму.

Через природні зацікавлення батька майбутній вчений отримав перший поштовх до захоплення історією, зокрема, після ознайомлення з восьми томовою «Радянською військовою енциклопедією» з родинної бібліотеки¹. Природні для військового «колесіння» обшарами СРСР теж неабияк вплинули на долю В. М. Хмарського й зумовило ще один досить неординарний факт його раннього етапу біографії – юнацтво він провів у Грузії. Середню школу закінчив 1984 р. у місті Батумі. І знову ж таки, ця обставина позначилась на розширенні кругозору і загалом світогляду майбутнього історика, стала своєрідною репетицією життя у полікультурній Одесі. Адже і сам він пізніше твердитиме, що Батумі – грузинська Одеса. У приватних розмовах він неодноразово згадував своїх колоритних шкільних вчителів, що давали йому приклади гуманізму, гумору та інтелігентності. Одного разу вчителька російської мови, грекиня за національністю, у контексті вивчення культури народів СРСР розпочала огляд з української літератури, запитавши чи є українці у класі. Як розповідав наш Ювіляр, тоді, озирнувшись, побачив, що «діаспора» виявилась вельми помітною. І саме йому було доручено прочитати на наступному уроці вірш Тараса Шевченка. Зібрали з батьками по пам'яті «Заповіт» по рядках, але допоміг і товариш у якого вдома виявився «Кобзар»!

З 17 років і дотепер доля В. М. Хмарського переплетена з Одесою. Життя сповнено альтернатив. Все могло бути зовсім інакше, якщо б юнак реалізував свою мрію і поступив до Московського державного університету, як спочатку планував, чи став юристом чи зрештою пішов по «партійній лінії» – про що так само думалось. Про ці життєві вибори В. М. Хмарський не раз згадував на зустрічах зі студентами-першокурсниками під час традиційної презентації кафедри.

Але доля вирішила інакше, й у 1984 – 1989 рр. В. М. Хмарський навчався на історичному факультеті Одеського державного університету імені І. І. Мечникова. Він не планував бути українцем та й це було б дивно в умовах, коли українстиці приділялася незначна увага. Свою першу курсову писав про походи Юлія Цезаря до Галлії, захоплювався проблематикою соціал-демократичного руху, історії

¹ Хмарський В. М. З українським патріотизмом в Одесі все гаразд // Україна Молода. – 2008. – № 176. – 20 вересня.

КПРС, а з третього курсу перебував на відповідній спеціалізації. Він був ширим комсомольцем, заступником секретаря комсомольської організації історичного факультету. Очевидно, цей комсомольський ентузіазм був вже забарвлений духом горбачовської «перебудови» і випаровувався разом з усвідомленням неможливості половинчастих реформ та існування «комунізму з людським обличчям». Відзначимо, що у студентські роки він очолював неформальний студентський клуб «Диваки», у якому здійснювались оригінальні проекти, що урізноманітнювали студентське життя – туристичні походи, «капусники», студентські безалкогольні вечірки тощо².

«Шлях до україністики йшов паралельно моєму національному самоусвідомленню», – згадує В. М. Хмарський. Вирішальне значення для цього самоусвідомлення у житті В. М. Хмарського мав провідний україніст Одеси, професор кафедри історії Української РСР, історіографії та джерелознавства Анатолій Діомидович Бачинський (1933 – 1995). Спілкування між вчителем та учнем тривало впродовж 1989 – 1995 років. А. Д. Бачинський великою мірою уособлював та втілював процес українського національного відродження кінця 1980-х – початку 1990-х років в Одесі – від нестійких паростків мови та історичної пам'яті до нових досягнень україністики вже як галузі модерної гуманітаристики. Він розвивав погляди класичної української національної історіографії кінця XIX – початку XX ст. Квінтесенцією його бачення історії України є слова, сказані в інтерв'ю В. М. Хмарському 1993 року: про тисячолітні традиції українського народу, необхідність та закономірність існування Української держави, що має бути інструментом збереження та розвитку передусім українського етносу³.

Таким чином, А. Д. Бачинський поєднував погляди «народницької» та «державницької» шкіл в українській історіографії, що було характерним для тих демократичних та державотворчих часів. Зміст низки статей В. М. Хмарського про його Вчителя не залишає жодних сумнівів у тому, що А. Д. Бачинський мав величезний вплив на майбутнього професора і адміністратора, як у фаховому, так і світогляд-

² Хмарський В. М. Уроки Бачинського // Анатолій Діомидович Бачинський (1933 – 1995). До 75-річчя від дня народження (біографічні матеріали). – Одеса: Сміл, 2008. – С. 164.

³ Там само. – С. 176.

ному аспектах⁴. Здається саме жертівницький народницький пафос, бажання зробити якомога більше для власного народу і стали тими основними «вірусами», з якими В. М. Хмарський увійшов до україністики. Принагідно зазначимо, що увібравши в себе інтелектуальний досвід минулих історіографічних дискурсів у 90-ті роки минулого століття, згодом В. М. Хмарський зробив крок далі, тягнучись до модерних і навіть постмодерних трендів у сучасному історієписанні про що свідчать його новітні тексти (і це не тільки опубліковані статті, але й неопубліковані виступи – наприклад одного разу свій виступ під час опонування кандидатської дисертації з історії чехів на півдні України він рясно обставив альянсами зі «Ста років самотності» Габріеля Гарсія Маркеса). Свою ж першу монографію, написану на основі кандидатської дисертації, захищеної під керівництвом А. Д. Бачинського, було присвячено пам'яті Вчителя. У цьому місці доречно згадати вислів М. Є. Слабченка (вчителя С. М. Ковбасюка, який був вчителем А. Д. Бачинського): «Учитель – як перше кохання, він не забувається, отже не забувається і те, чому і як він вчив»⁵. Уроки Бачинського для В. М. Хмарського у більш широкому сенсі, аніж визначення тематики досліджень, полягали передусім у рівному та приязному стилі стосунків з оточенням, скромності, ліберальному стилі керівництва підлеглими і підопічними.

Після отримання диплому з відзнакою зі спеціальності «історик, викладач історії і суспільствознавства» розпочалася трудова діяльність В. М. Хмарського: 1989 – 1990 р. – лаборант, старший лаборант

⁴ Анатолій Діомидович Бачинський: нарис наукової і громадської діяльності / В кн.: Анатолій Діомидович Бачинський. Біобібліографічний покажчик. – Одеса: МП «Гермес», 1994. – С. 8-12; Анатолій Діомидович Бачинський: нарис наукової і громадської діяльності // Краеведческий вестник (Одесса). – Одесса, 1995. – № 2. – С. 3-5; Бачинський Анатолій Діомидович // Професори Одеського (Новоросійського) університету. Біографічний словник. Т. 2. – Одеса: Астропринт, 2000. – С. 151-153. (У співавторстві з В. П. Ващенко). [перевидання: Біографічний словник. Т. 2. Вил. 2-е, доп. – Одеса: Астропринт, 2005. – С. 92-94.]; Анатолій Діомидович Бачинський – одеський історик-україніст другої половини ХХ ст. // Анатолій Діомидович Бачинський (1933–1995). До 75-річчя від дня народження (біографічні матеріали). – Одеса: Сміл, 2008. – С. 5-19; Хмарський В. М. Уроки Бачинського // Анатолій Діомидович Бачинський (1933–1995). До 75-річчя від дня народження (біографічні матеріали). – Одеса: Сміл, 2008. – С. 162-169; Водотика С. Г., Хмарський В. М. А. Д. Бачинський. Січ Задунайська. 1775–1828: історико-документальний нарис // Український історичний журнал. – 1996. – № 4. – С. 147-151.

⁵ Михайло Слабченко в епістолярній та мемуарній спадщині (1882 – 1952) / Упор. В. Заруба. – Дніпропетровськ, 2004. – С. 112-113.

кафедри історії Української РСР, історіографії та джерелознавства (з 1991 р. і до сьогодні — історії України). Запросив на кафедру його тодішній декан Віктор Петрович Ващенко, а розпочав роботу він за завідування кафедрою професора Заїри Валентинівни Першиної, яка дала йому кілька вправ і зразків в адмініструванні кафедральним колективом. У вересні 1990 р. він розпочав педагогічну діяльність на посаді асистента цієї кафедри. З травня 1995 р. вже після здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук — доцент.

У цей час на становлення В. М. Хмарського як «університетчика» сприятливо вплинули ще дві постаті: завідувач кафедри (1990 — 1999), професор Віктор Петрович Ващенко та Василь Терентійович Галяс — до 1981 р. старший лаборант кафедри, бібліограф-енциклопедист. В. П. Ващенко увів молодого спеціаліста у коло кафедри та й факультетського колективу і наставляв у сфері адміністративній, формував у ньому україніста разом з А. Д. Бачинським. Вплив В. Т. Галяса можна визначити як пізнання харизми, традицій україністики, отримання бібліографічного досвіду⁶. У той час В. Т. Галяс жваво цікавився історією ОДУ імені І. І. Мечникова, темою, що у подальшому стане однією з провідних у творчості Вадима Михайловича. На 85-річчя В. Т. Галяса Вадим Михайлович писав статтю, яка виросла, як відомо, у брошуру, що містила археографічний матеріал і спогади про ювіляра.

Після захисту докторської дисертації (2004) у 2006 році (тобто до досягнення 40-ліття) В. М. Хмарський отримав вчене звання професора — отже досяг максимуму у формальному науковому визнанні на рівні університету. Адже основою всіх напрямків діяльності університетського викладача є наукові досягнення, а головними віхами — дисертаційні роботи. Солідний науковий доробок В. М. Хмарського на сьогодні складає близько 200 робіт різного жанру. Окрім численних статей, це сім монографій, два археографічних видання, два навчальні посібники, п'ять брошур. Окрім одеських видань праці науковця публікували на своїх сторінках дніпропетровські, запорізькі, ізмаїльські, київські, львівські, херсонські, чернівецькі наукові збір-

⁶ Василь Терентійович Галяс (біографічні матеріали до 85-річчя з дня народження) / Упорядник В. М. Хмарський. — Одеса: Гермес, 2006. — С. 6.

ки, а за межами України його статті були опубліковані у виданнях на титулах яких позначені Париж, Нью-Йорк, Торонто, Вроцлав, Ополе, Брянськ.

Продовжуючи своїх вчителів, В. М. Хмарський є класичним істориком-регіоналістом, конкретно — Південної України, з centruванням уваги на Одесі. Три напрямки своїх наукових інтересів він визначає як історія історичної науки; установознавство; біографістика — і все це з прив'язкою до півдня України у ХІХ — ХХ ст. Безумовно, усі ці три напрямки дуже тісно переплетені між собою. Потрібно додати і четвертий напрямок: загальна історія регіону, здебільшого Одеси. У доробку науковця є й кілька робіт, що виходять на загальноукраїнську тематику.

Історію історичної науки на півдні України В. М. Хмарський розпочав вивчати у 1990-ті роки крізь призму біографії одного з видатних істориків Південної України Аполлона Олександровича Скальковського, першовідкривача багатьох маловивчених сторінок історії краю, завдяки залученню нових документів, передусім архіву Нової Січі. Тому цілком логічно, що у підсумку темою своєї кандидатської дисертації В. М. Хмарський обрав археографічний аспект діяльності історика. Захист відбувся 1994 року в Інституті української археографії (тепер до назви інституції додано «і джерелознавства ім. М. С. Грушевського») НАН України за спеціальністю 07.00.06 — «історіографія, джерелознавство та методи історичних досліджень». Членами ради були такі видатні вчені як Ю. А. Мицик, Ю. А. Пінчук, О. Й. Прицак, А. В. Санцевич, Ф. П. Шевченко, був присутній А. І. Жуковський⁷. Провідною організацією виступив Дніпропетровський державний університет.

Власне археографія була фактично синонімом історичної думки впродовж ХІХ ст. Автор не обмежився виключно аналізом внеску історика в становлення археографії, але й вперше докладно висвітлив його біографію. Досліджуючи біографію археографа/історика, він сам здійснив археографічну експедицію до Петербургу, де скопіював для Державного архіву Одеської області цінне джерело — щоденник А. О. Скальковського. Частково це джерело було використано у кандидатській дисертації, хоча публікації та спеціального комплексного

⁷ Ознака справжнього вченого // Одеський університет. — 1994. — 16 листопада.

палеографічного та джерелознавчого дослідження воно «чекає» дотепер. Захист у Києві, видання в академічному інституті брошури, присвяченій Скальковському-археографу сприяли швидкому знайомству наукової спільноти з його початковим доробком. Свідченням цього стали такі рядки у довіднику «Джерелознавство історії України» (1998): «Науковий доробок А. О. Скальковського вивчали та використовували М. С. Грушевський, Н. Д. Полонська-Василенко, С. Я. Боровой, В. М. Хмарський та ін.»⁸. Проведенню подальших досліджень і написанню першої індивідуальної монографії на основі кандидатської дисертації сприяло отримання В. М. Хмарським у 1996 – 1998 рр. стипендії Кабінету міністрів України.

Наступною важливою віхою у науковій кар'єрі В. М. Хмарського була докторська дисертація «Археографічна діяльність наукових установ на півдні України у XIX – на початку XX ст.» за спеціальністю 07.00.01 – історія України (науковий консультант – член-кореспондент НАН України, доктор історичних наук, професор, директор Інституту української археології і джерелознавства ім. М. С. Грушевського НАН України П.С. Сохань), що на цей раз поєднувала установознавчу та історіографічну тематику з широким використанням біографічного методу. Захист відбувся у 2004 р. на засіданні спеціалізованої вченої ради ОНУ імені І. І. Мечникова. Вперше на великому джерельному матеріалі В. М. Хмарський комплексно розкрив процес розвитку археології на півдні України у XIX – початку XX ст. крізь призму археологічної діяльності провідних установ, передусім Одеського товариства історії і старожитностей, що до того сприймалася істориками переважно як археологічна установа. У багатьох питаннях історії археології одеський історик виступив однодумцем дніпропетровського дослідника О. І. Журби – автора дисертацій та монографій про становлення археології в Україні у другій половині XVIII – першій половині XIX ст. та Київську археологічну комісію. Гадаємо, цілком справедливими стала оцінка його доробку на сторінках «Українського історичного журналу» через п'ять років після захисту докторської дисертації: «Історія новітньої української археології як спеціальної історичної дисципліни нерозривно пов'язана з

⁸ Джерелознавство історії України. Довідник: навч. посібник / Гол. ред. М. Я. Варшавчик. – К., 1998. – С. 199.

іменами Г. В. Боряка, Л. Я. Демченко, Л. А. Дубровіної, О. І. Журби, Ф. В. Стояна, В. І. Ульяновського, В. М. Хмарського, В. С. Шандри та інших дослідників»⁹.

Впродовж цього десятиріччя двох дисертацій (1994 – 2004 рр.) В. М. Хмарський демонстрував властиве для багатьох істориків бажання відхилитися дещо убік від своєї основної тематики. До таких робіт слід віднести праці про Одеське товариство історії і старожитностей як установу загалом, а не лише археографічний центр¹⁰; зв'язки найвідомішого з українських істориків М. С. Грушевського, дійсного члена ОТІС з Одесою¹¹; історія альма-матер – ОНУ імені І. І. Мечникова¹². У цей же час кілька біографічних статей про М. Є. Слабченка та ветеранів університетської кафедри історії України створили своєрідний місток у майбутнє зацікавлення радянською добою у розвитку історичної україністики в Одесі¹³. В одній з публікацій науковець висловив своє бачення еволюції історичної україністики в Одесі, передусім у стінах першого на півдні університету, в особах ключових постатей: В. Антонович – І. Линниченко – М. Слабченко – С. Ковбасюк – А. Бачинський¹⁴. У цій схемі вчителів/учнів засновником історичної україністики в Одесі виступає київський професор, засновник загалом історичної україністики в

⁹ Бездрабко В. В. Сучасні історичні студіювання документа: en bloc et detail // УІЖ. – 2009. – № 3. – С. 171.

¹⁰ Хмарський В. М. Одеське товариство історії і старожитностей очима празької еміграції: Д. Дорошенко та С. Наріжний // Українознавчі діалоги в наукових дослідженнях та практичній діяльності (До 5-річчя відкриття канадсько-українського бібліотечного центру). Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (Одеса, 8-9 жовтня 2002 року). – К.: ТОВ «Видавництво Аратта», 2003. – С. 20-21; Хмарський В. М. Бібліотека Одеського товариства історії і старожитностей // Наукова бібліотека в сучасному суспільстві: Історія, проблеми, перспективи: До 185-річчя Наукової бібліотеки Одеського національного університету імені І. І. Мечникова: 36. Статей. – Одеса: Астропринт, 2003. – С. 21-26.

¹¹ Хмарський В. М. М. С. Грушевський і одеські науковці // Архіви України. – 1996. – № 1–3. С. 61–68. (У співавторстві з Л. Г. Білоусовою); Хмарський В. М. Листування Івана Линниченка та Михайла Грушевського // Український історик. – 2002. – Ч. 1–4. – С. 538–547; Хмарський В. М. Одеські архіви про М. С. Грушевського // Михайло Грушевський (до 130-ї річниці від дня народження). Збірка матеріалів. – Херсон, 1996. – С. 22–24.

¹² Історія Одеського університету (1865 – 2000). – Одеса: Астропринт, 2000. – С. 94-156.

¹³ Хмарський В. М. Про участь М. Є. Слабченка у підготовці до видання архіву Коша Нової Запорозької Січі / Академік Михайло Єлисейович Слабченко: наукова спадщина і життєвий шлях. 36. статей. – Одеса, 1995. – С. 115-123.

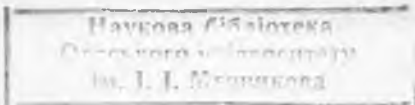
¹⁴ Хмарський В. М. Одеський осередок УІТ: утворення і перспективи діяльності // Українська історична наука на порозі XXI століття. Т. І. – Чернівці, 2001. – С. 95.

Україні, В. Б. Антонович. Така схема, яку автор буде розвивати у подальших публікаціях, є оригінальним історіографічним прийомом, що інтегрує одеську україністику у загальноукраїнську.

Найбільш помітною публікацією з «немагістральних» були чотири нариси (дві у співавторстві з професором І. С. Гребцовою) для загальної історії Одеси 2002 року видання¹⁵. Найбільш важливими були перші два нариси, присвячені литовсько-татарсько-османському періоду в історії місцевості, де нині розташована Одеса. На той час вже відшуміла перша фаза дискусії, яку викликав один з найнеординарніших одеських істориків 1990-х років Олександр Болдирев щодо початку Одеси. Він вважав, що відлік історії міста має вестися від першої писемної згадки про населений пункт Качибей від 1415 р. Найбільш послідовно ця концепція була підтримана іншим одеським істориком Т. Г. Гончаруком. Ця дискусія сприяла зростанню інтересу до історії «Одеси до Одеси» на тлі загалом мало вивченої на той час «литовсько-польської» доби нашої історії. Найбільш успішно «з тіні» було виведено козацтво як чинник заснування Одеси, що стало вже загальним місцем історичної пам'яті одеситів. Це втілювалося, зокрема, у пам'ятнику отаману Головатому на Олександрівському проспекті.

Грунтовний, написаний на великій історіографічній та джерельній базі, нарис В. М. Хмарського був першою спробою у новітній історіографії на серйозному науковому рівні комплексно розглянути генезу Одеси. Концептуально та фактично дослідник спирався на відому працю історика О. І. Маркевича про місто Качибей/Хаджибей як попередника Одеси. У найбільш дражливішому питанні про дату заснування і відтак ювілею Одеси В. М. Хмарський зайняв позицію ближче до тих, хто підривав основи російсько-імперського «новоросійського» бачення історії, віддаючи пальму першості у заснуванні міської цивілізації на півдні сучасної України «неросійському елементу». Відтак, В. М. Хмарський вважає, що будь-який населений пункт має вести відлік свого життя відтоді, коли можемо фіксувати безперервний процес його існування. Місце розташування Качубіїва (Качубея) часів Великого князівства Литовського, згадуваного впер-

¹⁵ Історія Одеси / Колектив авторів. Голов. ред. В. Н. Станко. – Одеса: Друк, 2002. – С. 32-53, 112-136.

ше 1415 року, досі не з'ясовано. А от турецький Хаджибей відомий з середини XVIII ст. Уперше чітко вказали на його існування запорозькі розвідники у 1765 р. у зв'язку з побудовою біля нього фортеці Єні-Дуні. Він не припинив свого існування ні 1789 року, коли фортецю штурмом узяла російська армія (переважно силами чорноморських козаків), ані 1791-го, коли ці терени перейшли до складу Російської імперії.

За десятиліття з гаком після захисту докторської дисертації наукові інтереси В. М. Хмарського не зазнали значних змін. У рамках апробованого установознавчого підходу історик висвітлив взаємовпливи особи та установи на прикладі діяльності представників родин Курісів та Аркасів, польського історика та белетриста Ю. Крашевського в ОТИС¹⁶. Хоча деяка еволюція в межах усталеної тематики все таки відбулась. Так, зменшився археографічний компонент зацікавлень. Натомість В. М. Хмарський ретельніше досліджує історію ОНУ імені І. І. Мечникова¹⁷. Зросла увага дослідника до радянської доби розвитку історичної україністики в Одесі¹⁸. Відповідні біографічні нари-

¹⁶ Хмарський В. М. Куріси та Одеське товариство історії і старожитностей: грані співробітництва // Вісник Одеського історико-краєзнавчого музею. — 2009. — № 7. — С. 8-11; Хмарський В. М. Аркаси та Одеське товариство історії і старожитностей: до питання утворення культурного поля у Південній Україні // Человек в истории и культуре: сб. науч. работ в честь 70-летия В. Н. Станко. — Одесса; Терновка, 2007. — С. 517-525; Хмарський В. М. Письменник і наукова установа: до членства Ю. І. Крашевського в Одеському товаристві історії і старожитностей // Поляки на півдні України та в Криму. — Одеса; Опале; Вроцлав, 2007. — С. 206-211.

¹⁷ Дьомін О. Б., Хмарський В. М. Одеському національному університету імені І. І. Мечникова — 145: Лібрето напередодні славного ювілею: [науково-популярний нарис]. — Одеса: Астропринт, 2010. — 48 с.; Хмарський В. М. Новоросійський університет за перші 50 років (1865 — 1915): візія Михайла Попруженка // Південь України у вітчизняній історії: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (Одеса, 22-23 листоп. 2012 р.): зб. наук. праць / ред. кол.: В. С. Дорофеев (голов. ред.), Є. В. Клименко, А. В. Гришин та ін. — Одеса: Астропринт, 2012. — С. 20-24; Хмарський В. М. Ювілей, який не відсвяткували (до 150-річчя Новоросійського університету) // Південь України: етноісторичний, мовний, культурний та релігійний виміри: зб. наук. праць IV Міжнар. наук. конф., 26-27 квітня 2013 р., Одеса. — Одеса: ВМВ, 2013. — С. 380-385.

¹⁸ Василь Терентійович Галяс (біографічні матеріали до 85 — річчя з дня народження) / Упорядник В. М. Хмарський. — Одеса: Гермес, 2006. — 84 с.; Хмарський В. М. Кафедра історії України Одеського університету: чому і як її було відновлено у середині 50-х рр. XX ст. // Записки історичного факультету. — 2008. — Вип. 19. — С. 246-259; Хмарський В. М. Самсон Ковбасюк (1903—1986): науковий та науково-організаційний внесок у розвиток україністики в Одесі // Південь України: етноісторичний, мовний, культурний та релігійний виміри. Матеріали II Міжнародної науково-практичної конференції, присвяченої 65-й річниці визволення Одеси від окупантів (м. Одеса, 10-11 квітня 2009 р.). — Одеса: ВМВ, 2009. — С. 372-377; Хмарський В. М. Продовжувати справу // Історична і політична

си є новаторськими. Автор не прагне просто засудити комуністичну тоталітарну систему, хоча і ставиться до неї чітко негативно, не намагається лити пафосні прокльони, але розібратися у причинах, виявити специфіку існування історика у дуже непростих умовах пристосування/протистояння системі. Таким чином, його підхід далекий від, наприклад, радикальних позицій С. І. Білоконя чи Я. Р. Дашкевича, які заперечували будь-яку наукову значущість радянської історичної україністики, порівнюючи її з «рабською, підневільною» працею.

Вперше у своїй практиці у цей період В. М. Хмарський звернувся до дослідження біографій постатей, не пов'язаних з історичною наукою – діячів українського національного руху в Одесі¹⁹. Тоді ж на цей шлях він скерував кількох своїх аспірантів. Зауважимо, що це відбулося у досить складних політичних умовах нового наступу на українську ідентичність, спробах відновлення проросійської орієнтації України. У цьому історик бачив неконформістське покликання інтелігента.

У новітній час зросла увага В. М. Хмарського до мейнстримної теми – функціонування історичної пам'яті та політики історичної пам'яті²⁰. Проявом цього інтересу вважаємо занурення історика у

наука та суспільна практика в Україні / Історична і політична наука та суспільна практика в Україні / НАН України, Ін-т політ. і етнонац. досл. ім. І. Ф. Кураса; редкол.: Патон Б. Є. (голова), Геєць В. М. (заст. гол.), Левенець Ю. А. (заст. гол.), Солдатенко В. Ф. (секретар) та ін. – К.: Парламентське вид-во, 2009. – С.509-514; Хмарський В. М. Відлуння «Великого погрому» 1972 року у долі завідувача кафедри історії Української РСР ОДУ імені І. І. Мечникова П. І. Воробя // Історична україністика в Одеському університеті: визначні віхи, персонажі, доробок: Матеріали конф. V Історіографічні читання (історичний ф-т ОНУ імені І. І. Мечникова, 31 травня 2012 року). – Одеса: ТЕС, 2013. – С. 128-167.

¹⁹ Хмарський В. М. Фесенко Євфим: як друкарський верстат в Одесі прислужився українській справі // Чорноморська хвиля української революції. Провідники національного руху в Одесі у 1917–1920 рр. / Т. С. Вінцовський, О. Є. Музичко, В. М. Хмарський. – Одеса: ТЕС, 2011. – С. 421-436; Хмарський В. М., Мисечко А. І. Боровик Віталій: самостійник за світоглядом, громадський діяч за покликанням // Чорноморська хвиля української революції. Провідники національного руху в Одесі у 1917 – 1920 рр. / Т. С. Вінцовський, О. Є. Музичко, В. М. Хмарський. – Одеса: ТЕС, 2011. – С. 273-287; Хмарський В. М. Особливий рік у житті одного українця в Одесі: Микола Миколайович Аркас у 1875 р. // Південь України: етніоісторичний, мовний, культурний та релігійний виміри. Матеріали III міжнародної наукової конференції, присвяченої 70-й річниці героїчної оборони Одеси (м. Одеси, 15-16 квітня 2011 р.). – Одеса: ВМВ, 2011. – С. 160-165.

²⁰ Хмарський В. М. Про Євгена Щепкіна – людину, вулицю та образ // Історик Євген Миколайович Щепкін (1860 – 1920): постать в контексті доби. Матеріали міжнар. наук. Конференції «IV Історіографічні читання», присвячені 150-й річниці з дня народження професора Є. М. Щепкіна (21-22 травня 2010 р.), м. Одеса. Одеськ. нац. ун-т ім. І. І. Мечникова, істор. фак. Відп. ред. В. М. Хмарський, наук. ред. Т. М. Попова. – Одеса: ТЕС,

дуже складну проблему датування часу виникнення навчальних закладів, наділення певних осіб статусом засновників, що завжди актуалізується в ювілейні (а буває й у псевдоювілейні) роки²¹. Це питання не менш складне ніж ще більш резонансна проблема датування виникнення міст. Згідно з позицією В. М. Хмарського, «аби уникати аберацій чи вольностей варто всім історикам своїх навчальних закладів дотримуватись певних методологічних правил». Він пропонує визнати, що виникнення ВНЗ відбувається у такий потрійний спосіб: по-перше – через підняття одного чи кількох об'єднаних нижчих за кваліфікацією навчальних закладів у новий, вищий навчальний заклад (Рішельєвський лицей – Новоросійський університет); по-друге – об'єднання кількох закладів в один, причому з часу злиття історія попередників закінчується і розпочинається історія нової структури; виділення нового вузу з іншого, причому історія виділеного вишу починається від часу виділення, а синкретичний час має сприйматись як передісторія (або як процес чи передумови) дослідженого феномену»²².

Наукова діяльність В. М. Хмарського викликала у різний спосіб прихильні оцінки з боку низки відомих істориків різних поколінь: класиків радянської та ранньонезалежницької української історіографії, офіційних опонентів кандидатської дисертації доктора історичних наук, професора В. Г. Сарбея та кандидата історичних наук І. Л. Бутича; вже згаданого наукового консультанта докторської дисертації П. С. Соханя та опонентів, докторів історичних наук, професорів – провідного співробітника Інституту історії України НАН України, відділу історії України ХІХ – початку ХХ ст. В. С. Шандри, завідувача кафедри українознавства Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна В. В. Кравченка, завідувача кафедри джерелознавства, історіографії та спеціальних історичних дисциплін Запорізького державного університету А. В. Бойка. Позитивні відгуки на дисертаційні роботи В. М. Хмарського дали видатні українські

2012. – С. 15-19.

²¹ Хмарський В. М. Місія науковця у добу перемін // Музичко О. Є. Засновник Одеського інституту народного господарства професор Олексій Якович Шпаков (1868 – 1927): біографічний нарис. – Одеса, 2011. – С. 5-7.

²² Хмарський В. М. Проблема співвідношення історії та передісторії вищих навчальних закладів в Одесі // 150-річчя комерційної освіти в Одесі. Матеріали круглого столу, 12 грудня 2012 р., Одеса / Відп. ред. М. І. Зверяков. – Одеса: ОНЕУ, 2013. – С. 10.

історики М. П. Ковальський та Ю. А. Мицик, їх колеги професори, доктори історичних наук В. Ф. Бурносов (Донецький університет), А. В. Атаманенко (Острозька академія), А. Г. Болебрух та О. І. Журба (Дніпропетровський університет), А. А. Непомнящий (Таврійський університет), З. В. Першина (Одеський університет), доцент, кандидат історичних наук з Донецького університету Є. М. Стуканов, одеські краєзнавці Г. Д. Зленко та А. С. Глушак. Один з провідних одеських істориків-культурологів О. В. Довгополова, рецензуючи збірку, редактором якої був В. М. Хмарський, наголосила, що його «науковий авторитет відразу змушує довіритись професійному рівню текстів, з яких складається збірка»²³.

Частиною наукової діяльності В. М. Хмарського була його активна участь у конференціях, налагодження контактів з вітчизняними та іноземними колегами, організація наукових осередків, опонування та рецензування дисертацій. Упродовж всієї науково-педагогічної діяльності В. М. Хмарський бере активну участь у різноманітних наукових конференціях. Так, у 1999 – 2005 рр. він виступав з доповідями на конгресах Міжнародної асоціації українців в Одесі, Чернівцях та Донецьку. Має близько 30 опублікованих доповідей, хоча зробив їх у рази більше. Постійно бере участь як доповідач у щорічних професорсько-викладацьких конференціях Одеського національного університету імені І. І. Мечникова, перетворивши підсекцію історії України у серйозну творчу лабораторію як для молодих науковців, так і для старших колег – майданчик для апробації нових ідей і думок.

Частина науково-організаційної активності професора пов'язана з його участю у складі редакційних колегій низки наукових збірок та наукових проектів. Найбільш важливими з громадської точки зору були участь В. М. Хмарського в якості одного з керівників робочої групи у підготовці другого тому «Національної книги пам'яті жертв Голодомору 1932 – 1933 рр.» (понад 90 друк. арк.), який містить спогади очевидців. Був членом робочої групи з моніторингу шкільних підручників історії України при Українському інституті національної

²³ Довгополова О. Минувле і сучасне традицій добросусідства Одещини (Рец. на науково-популярне видання: Історичні традиції добросусідства Одещини / Упоряд.: І. В. Бринош, Е. П. Петровський. – Одеса, 2011. – 280 с.) // Краєзнавство. Науковий журнал. – К., 2013. – № 3 (84). – С. 205-206.

пам'яті (2007 р.). Сьогодні професор бере активну участь у проекті з моніторингу академічної доброчесності, спрямованого на боротьбу з плагіатом та іншими проявами шахрайства та недобропорядності в освітньому процесі та наукових дослідженнях.

Одеський історик переконаний у необхідності захисту науки від втручання політиків, деміфологізації та деполітизації, перетворення історичної думки на майданчик для плідних дискусій, задля сприяння примиренню. Ці погляди відбилися у його приєднанні до кількох резонансних заяв українських науковців: проти переслідування владою львівського історика Р. Забілого (2010 р.), учасників зустрічі у Львові українських істориків «Історія заради примирення» у (2010 р.). Політизовані концепції минулого не є йому близькими²⁴.

У 1992 – 1999 рр. В. М. Хмарський був секретарем Одеського товариства краєзнавців. У 1999 р. під час роботи в Одесі четвертого конгресу українців у присутності голови Українського історичного товариства Л. Винара засновано Одеський осередок на чолі з В. М. Хмарським. За жвавої участі В. М. Хмарського тоді ж успішно відбулися «Історіографічні читання» (основний організатор – професор Т. М. Попова), які після деякої перерви, успішно відновилися у 2010-х роках за ініціативи все того ж В. М. Хмарського²⁵.

Щодо розвитку міжнародних зв'язків, то важливою віхою була подорож В. М. Хмарського до Брюсселю у 1999 р. у складі делегації провідних українських істориків до штаб-квартири НАТО у межах політики відкритості названої організації²⁶. У 2003 р. організаційні зусилля В. М. Хмарського були вагомим чинником успішного проведення міжнародної наукової конференції в Одесі з історії німецького населення на півдні України²⁷. У 2006 р. він взяв участь у 25-й

²⁴ Хмарський В. Голодний хліб: який він на смак? (Рецензія на книгу «Голодний хліб. Голод 1921–1923, 1932–1933, 1946–1947 років в контексті історії репресій. Овідіопольський район / Автори-укладачі С. С. Аргатюк, Л. В. Ковальчук, Е. П. Петровський. – Одеса, 2008. – 400 с., 80 с. іл.) // Південний захід Одесика. Історико-краєзнавчий науковий альманах. – 2009. – № 7. – С. 267-271.

²⁵ Максименко І. В., Хмарський В. М. Історіографічні читання // Записки історичного факультету. – 1999. – Вип. 9. – С. 319-322.

²⁶ Українські історики в штаб-квартирі НАТО // Український історичний журнал. – 1999. – № 1. – С. 153-155.

²⁷ Хмарський В. М., Шевчук М. А. Международная научная конференция «История немцев Причерноморья и украинско-немецкие культурные связи» // Русские немцы [Die Russlanddeutschen]. – Саратов, 2003. – № 4. – С. 2-5.

ювілейній конференції з україністики в Іллінойському університеті (США). Міжнародні контакти сприяли в отриманні наукових грантів від Канадського інституту українських студій, фонду «Відродження». У 2002 – 2003 рр. під його керівництвом проходила стажування дослідниця з Японії Кіюко Сіда (Хоккайдський славістичний центр), у 2016 р. на його запрошення в Одесі працював фулбрайтівський стипендіат американський дослідник з Мічиганського університету Метью Полі.

Врешті постать В. М. Хмарського стала частим гостем у різноманітних довідниках — архівних, краєзнавчих, історичних, видатних вчених Одещини. Адже слухними і на сьогодні актуальними виглядають слова відомого запорізького дослідника Анатолія Васильовича Бойка, висловлені ще на межі століть: «На сучасному етапі дослідницьких студій з історії Південної України чільне місце належить працям В. Пірка, С. Абросимової, В. Хмарського, О. Журби»²⁸. І тому зовсім заслуженим виглядає потрапляння статті про В. М. Хмарського на сторінки відповідного тому «Енциклопедії історії України» (2013)²⁹.

Як відомо, університетський викладач не має можливості зосереджуватися лише на наукових студіях, що, ще у ХІХ ст. різні викладачі сприймали по різному, але більшість — цінували можливість спілкування з молоддю як додатковий життєвий стимул та просвітницьку місію. В. М. Хмарський для студентів молодших курсів історичного факультету читав у різні роки курси — вступи до фаху та історії України, доби пізнього середньовіччя, історичної географії. Студенти старших курсів слухали його лекції з нової історії України (ХІХ — початок ХХ століття), спецпрактикум «Українська археографія», спецкурс «Джерела з історії України», «Актуальні проблеми вивчення та викладання історії України». Викладав В. М. Хмарський і на інших підрозділах ОНУ імені І. І. Мечникова: біологічному, хімічному, економіко-правовому факультетах, Інституті соціальних наук, Інституті математики, економіки та механіки. Окрім рідного університету з 2006 року В. М. Хмарський викладав загальні курси з історії

²⁸ Бойко А. Південна Україна останньої чверті ХVІІІ століття. Аналіз джерел. — К., 2000. — С. 51.

²⁹ Ковальчук О. О. Хмарський Вадим Михайлович // Енциклопедія історії України. — Т. 10. — К.: Наукова думка, 2013. — С. 385.

України в Одеському національному економічному університеті. Велику увагу він приділяв методичному забезпеченню курсів, видаючи низку посібників для студентів, зокрема, й для написання курсових та дипломних проектів, що користувалися великим попитом.

Наскільки можна розуміти, то праця в Одеському економічному університеті виявилась дуже вдалою. Потрапивши туди на рік-два на кафедру історії України (згодом об'єднана у кафедру філософії, історії і політології) як сумісник, він затримався там майже на ціле десятиліття до переходу на проректорську роботу. Ректор М. І. Зверяков побачив у ньому авторитетного науковця і з повагою дослухався до порад і думок. Автор статті був свідком як його пропозиція написати книгу до чергового ювілею про одного з засновників цього вузу — О. Я. Шпакова — була підтримана і оперативно втілена у життя, хоча написав її колега із сусіднього вишу. Тамтешня аспірантура трималась саме на «прийшлomu» професорові й нагадаємо що його два кандидати наук народились саме там.

Свої концептуальні засади у викладанні історії України В. М. Хмарський визначає як допомогу «студентам, насамперед історичного факультету, у розумінні складності і неоднозначності історичного процесу на території сучасної України. Акцентування уваги на тому, що історія України не є історією лише українського етносу чи української державності. Сутність історії України сьогодні — усвідомити феномен формування сучасної політичної нації в Україні. Історія, виконуючи когнітивну функцію, протистоїть ідеологічним та іншим міфологемам і займається деконструкцією міфів, продукованих ідеологами політичних еліт»³⁰. Таким чином, ці погляди перегукуються з поглядами видатного українського історика Омеляна Пріцака, на якого безпосередньо посилається В. М. Хмарський, та професора Києво-Могилянської академії Н. М. Яковенко, яка тривалий час, як і її одеський колега, читала вступ до історичної науки, що втілюється у широко знану книгу. У більш загальному плані В. М. Хмарський намагається прищепити студентам загальногуманітарні цінності, просвітницький світогляд³¹. Він часто повторює ви-

³⁰ <http://hist-ua.onu.edu.ua/index.php/students>

³¹ Хмарський В. М. Про предмет і завдання вивчення історії України // Проблеми вивчення українознавчих дисциплін в вузах Одеси: Матеріали наук.-практ. конф., Одеса, 11-12 трав. 1999 р. — Одеса: Астропринт, 1999. — С. 76-79.

слів філософа Д. Д'юї про те, що здобуття освіти це не підготовка до життя – це саме життя. І на його думку головним у житті є процес пошуку гармонії між існуючим світом та своїм уявленням про нього³².

Услід за своїм вчителем А. Д. Бачинським, В. М. Хмарський є прибічником «історії з цікавинкою», відповідно, намагаючись зацікавити нею студентів. Для студентів-неісториків на семінарських заняттях він влаштовував рольові ігри, «круглі столи», «суди» над історичними персонажами, дослідження генеалогічних дерев з метою «олюднення» історії, що має сприяти дегероїзації «великих персон» і збільшення історичної ваги «маленького українця», справжнього рушія історії, життя якого і має бути найвищою гуманістичною цінністю суспільства. Неминучу на парах важкість, що наче нависає над ще непривичаєними головами студентів лектор завжди, десь посередині занять, намагається розвіяти дотепними анекдотами, цікавинками чи «родзинками» з власного життєвого досвіду, мандрівок світом. На цьому місці доречно згадати, що у подібній манері читав свої лекції один із засновників одеської україністики, професор Новоросійського університету кінця ХІХ ст. О. І. Маркевич, добре знайомий В. М. Хмарському за документальними джерелами. В. М. Хмарський належить до викладачів, яких дуже цікавить зворотній зв'язок з аудиторією, моніторинг її вражень та бажань. З метою виявлення настроїв аудиторії він вдається до анкетування та інших подібних «замірів». Такі риси викладання В. М. Хмарського викликали та викликають переважно схвальні відгуки, роблять його одним з лідерів рейтингів різноманітних студентських опитувань.

Загалом В. М. Хмарський у своїх курсах і особливо у магістерському – «Актуальні проблеми вивчення і викладання історії України» розглядає основний інтелектуальний конфлікт в українській історіографії як колізію між «традиціоналістами», фундаторами історіографічного канону у вітчизняній науці, створеного у 90-ті роки саме на базі класичних народницького та державницького напрямів, та «модерністами», що закликають активніше переймати досвід сучасного європейського і світового досвіду історієписання, позбавленого передозованого акценту національного нарративу. Очевидно, що В. М. Хмарський тяжіє до останніх. Про це свідчить хоча б той факт,

³² Освіта – це саме життя // Одеський університет. – 2013. – травень-червень. – № 5-6. – С. 6.

що саме на його запрошення до Одеси у рамках проекту Вільного українського університету завітали найяскравіші «зірки» «модерністів» – Наталя Яковенко, Ярослав Грицак, Георгій Касьянов (з останнім їх пов'язують товариські стосунки).

Разом з тим й інші імениті історики ставляться до В. М. Хмарського дуже прихильно. Запам'яталось, як його науковий консультант Павло Степанович Сохань у виступі під час захисту докторської дисертації зазначив, що із всіх чеснот В. М. Хмарського, у т.ч. й науковця, він виділив би таку рису як порядність. Авторів цих рядків довелось бути свідком кількох епізодів, у тому числі й у неформальному спілкуванні, зокрема з двома директорами Інституту історії України НАН України, які свідчили про його високу оцінку. На одному з таких засідань знаменитий Станіслав Владиславович Кульчицький, випускник нашого історичного факультету, якимсь зазначив, що непогано було б пригадати одного з завідувачів кафедри історії України – Самсона Михайловича Ковбасюка. Вадим Михайлович зазначив, що опублікував дві статті у яких С. М. Ковбасюк є центральним персонажем. Метр тихенько підвівся, обійшов стола, підійшов до В. М. Хмарського і міцно обійняв його. Член-кореспондент НАН Олександр Петрович Реєнт одного разу був настільки вражений головуванням В. М. Хмарського на одному з таких засідань, що алаверди висловився, що він належить до людей, які не припиняють вчитись, розвиватись і тому зростають.

Окремо хотілось сказати про згадані вище неформальні засідання. Найчастіше на таких буквальних симпозиумах, що збираються з нагоди захисту дисертацій головує саме В. М. Хмарський. У нього унікальна манера ведення – завжди є одна, і кожного разу нова, сюжетна лінія та очевидний інтелектуальний акцент у презентації кожного промовця – від складу футбольної команди до симфонічного оркестру, від сузір'їв, островів чи дерев до національних прислів'їв. Найбільшого розголосу набув випадок, коли після захисту докторської дисертації з історії Державної ради в Російській імперії на початку ХХ століття, кожного з виступаючих було співвіднесено з персонажами панорамного полотна І. Ю. Рєпіна із зображенням її засідання у 1901 році. Не припинив головувати В. М. Хмарський будучи й проректором, загалом залишаючись і у доброму гуморі і при

гуморі, доступним, як прийнято казати, демократичним, у спілкуванні. Не даремно декан історичного факультету В. Г. Кушнір на одному із засідань зазначив: очевидно, що В. М. Хмарський пройшов і мідні труби.

Усі основні вчителі В. М. Хмарського глибоко переймалися проблемою розвитку української мови у нелегких умовах російськомовної Одеси. Продовжуючи кращі традиції професури ХІХ – початку ХХ ст., яка велике значення надавала не лише змісту, але й гарному викладенню думок, В. М. Хмарський розвинув традиції принципової україномовності у викладацькому процесі (спілкується нею він і вдома з дружиною і дітьми), приділяючи значну увагу покращенню рівня володіння студентами державної мови, як усно, так і письмово. При цьому він є прибічником «лагідної українізації», чи то пак креативної. Цьому аспекту він приділяв увагу й у своїх наукових текстах. Прикметно, що рецензуючи перші випуски двомовного (українська та російська) «Вісника Одеського історико-краєзнавчого музею», він в якості позитивної риси відзначив чотириразове збільшення у другому випуску кількості публікацій державною мовою³³.

З часів класичної університетської освіти головним досягненням університетського педагога вважалося створення ним власної наукової школи. Якщо для ХІХ – початку ХХ ст. школа (Л. Ранке, В. Б. Антоновича, М. С. Грушевського, В. О. Ключевського, О. Бальцера тощо) була досить звичним явищем, то в радянську добу більшість історіографів щодо УРСР визначають лише одну повноцінну школу – М. П. Ковальського у Дніпропетровську, хоча на нашу думку, їх і тоді було дещо більше. Сучасні історіографи зламали чимало «стріл» навколо визначення поняття наукової школи, відзначаючи його багатоваріантність, навіть умовність. На нашу думку, до цього поняття слід ставитися виважено, не абсолютизуючи, але й не применшуючи його. Найбільш чітким маркером вважаємо керівництво викладачем аспірантами та докторантами та їх успішний захист. Яскраво відбивається школа, коли йдеться про випадки керівництва певною особою від студентської лави до кандидатської, або й докторської (що буває нечасто) дисертацій. Отже, під керівництвом В. М. Хмарсько-

³³ Хмарський В. М. Перші випуски «Вісника Одеського історико-краєзнавчого музею» // Студії з архівної справи та документознавства. – 2006. – Т. 14. – С. 127-128.

го до сьогодні захищено кандидатські дисертації:

Зі спеціальності 07.00.06 (історіографія, джерелознавство та спеціальні історичні дисципліни):

Музичко О. Є. «Історик Ф. І. Леонтович: життя та наукова діяльність» (2004);

Петровський Е. П. «Архівно-слідчі справи як джерело вивчення історії репресій в Україні у 1937 – 1938 рр.» (2006)

Зі спеціальності 07.00.01 (історія України):

Котова Н. О. «Діяльність статистичних комітетів на Одещині у ХІХ – на початку ХХ століття» (2002);

Новикова Л. В. «Внесок А. О. Скальковського (1808 – 1898) у дослідження історії Південної України» (2004);

Березовська Т. В. «Рід Аркасів: просопографічний портрет на історичному тлі доби» (2004);

Демідов А. В. «Діяльність Російського товариства пароплавства і торгівлі (1856 – 1920 рр.) на півдні України» (2011);

Стрижова І. С. «Одеське товариство історії і старожитностей (1839-1922 рр.): збереження історико-культурної спадщини Південної України» (2013);

Стамбол І. І. «Іван Львович Липа в українському національному русі (кінець ХІХ – початок 20-х років ХХ ст.)» (2016).

Окрім цього, з цієї ж спеціальності захищено чотири докторські дисертації, науковим консультантом яких був В. М. Хмарський:

Цубенко В. Л. «Військові поселення кавалерії на території України. 1817 – 1867 рр. (формування, соціально-економічний розвиток, побут)» (2010);

Міронова І. С. «Становлення і розвиток поштових і поштово-телеграфних установ на півдні Російської імперії (остання чверть ХVІІІ – початок ХХ ст.)» (2013);

Мусаєва У. К. «Розвиток музейної справи в Кримській АСРР (1921 – 1941)» (2015);

Вінцовський Т. С. «Формування і діяльність місцевих органів влади першої УНР на півдні України» (2016).

На момент написання цих рядків спеціалізована вчена рада історичного факультету ОНУ імені І. І. Мечникова прийняла рішення про надання наукового ступеня кандидата історичних наук ще

трьом підопічним В.М. Хмарського зі спеціальності історія України: В. В. Македон «Національно-культурні об'єднання Одеси в другій половині XIX – на початку XX століття: виникнення, склад та діяльність», Ю. В. Прокоп «Євреї-іноземці на півдні України (кінець XIX – початок XX ст.): соціальний, правовий та культурний аспекти», Г. С. Левченко «Газета «Одесский вестник» (1827 – 1894): внесок у розвиток історичного краєзнавства на півдні України». Під керівництвом професора нині готується ще низка кандидатських та докторських дисертацій.

Як бачимо, більшість цих дисертацій є безпосереднім продовженням наукових розробок В. М. Хмарського. Зі згаданих дисертантів Н. О. Котова, О. Є. Музичко, Е. П. Петровський, А. В. Демідов пройшли повний курс навчання під керівництвом В. М. Хмарського – від написання студентських робіт до дисертацій. Життя є складнішим за дефініції та схеми і тому не варто відкидати у «другому ешелоні» школи й тих осіб, що виконували різні роботи під керівництвом В. М. Хмарського, але з різних обставин не довели процес у його найвищий формалізований ступінь – дисертацію, або завершили його в іншого керівника тощо. Серед цих осіб є ті, хто ідентифікує себе як учень В. М. Хмарського і цілком може розраховувати на відповідну дефініцію від свого колишнього керівника, підтримує і до сьогодні з ним різноманітні зв'язки. Серед них назвемо історика і архівіста В. Г. Берковського.

Отже, на нашу думку, є підстави визначити «наукову школу В. М. Хмарського» у сенсі передання професором свого наукового досвіду, джерелознавчих прийомів та методик, загального наукового світогляду, певній групі осіб у різний час. Тематичний зміст цієї школи можна визначити як біографістика, установознавство та історіографія Південної України XIX – початку XX ст.

Восени 2001 року авторові рядків і Ювілярів пощастило разом працювати у Києві – кожен над своєю дисертацією. Було повчально спостерігати наукового керівника за роботою – у його ставленні хоча б до пошуку й набору матеріалу. Зошити (які тоді ще заміняли ноутбуки) і аркуші у них пронумеровані, початок і завершення зошитів – датовані, матеріал структурований по розділах – бібліографія, література, опубліковані джерела, архівні матеріали. Тобто пошук по-

трібного у разі гострої потреби був максимально ефективним. І загалом співпраця з ним і в Одесі, і в Києві, і у Петербурзі (якось він виграв дослідницький грант у КІУСі (Канадському інституті українських студій), розділив його у рівних долях між аспірантами і до «архівної Мекки», як він називає одну з російських столиць через виняткову значимість тамтешніх архівних покладів для істориків-україністів доби Російської імперії, відправився цілий дослідницький десант – сьогодні всі учасники його стали кандидатами наук). У Національній бібліотеці НАН України імені В. І. Вернадського тоді разом переглядали дисертацію Г. І. Мерникова «Історичні школи в українській історичній науці другої половини ХІХ – на початку ХХ ст.» (1997). Звичайно у вільний від роботи в архівосховищах та читальних залах бібліотек час, разом з обробкою матеріалів, ми обговорювали й інші питання. Торкаючись проблеми акцентуації – вияву індивідуальних творчих якостей у лідерів і їхню спрямованість у суспільних процесах В. М. Хмарський погодився, що з восьми типів (за К. Леонгардом) він відповідає гіпертимному (рухливому) типу, який має такі характеристики як рухливість, відкритість, неформальне лідерство. Такі лідери витримують величезне навантаження й легко йдуть на них. Серед недоліків такого типу виділяють непостійність в інтересах, 24 години на добу з ними знаходитись важко (з цим, звісно, можна посперечатись). Разом з тим вони підхоплюють все, що «носиться у повітрі» й штовхають інших уперед. Легко переступають межу дозволеного і недозволеного. Слабким місцем таких осіб є те, що вони не витримують пасивного існування, коли обмежують їх ініціативу, не переносять психологічного тиску. І, підкреслимо, вони цілковито націлені на допомогу іншим – як індивідуально, так і на користь спільноті!

Зі своїми підопічними, як В. М. Хмарський часто називає своїх аспірантів і докторантів, він працює системно й систематично. Системність полягає у тому, щоб прищепи концептуальне мислення, щоб побачити місце об'єкту дослідження «у реальній картині світу», а предмет дослідження – таким щоб або був унікальним, або щоб унікальність полягала у принциповому переосмисленні вже написаного іншими. Крім того, учень цікавий йому у цілому – як особистість. Тому зовсім не випадково може відбутись розмова з моло-

дим науковцем щодо сенсу життя. Причому науковий керівник не криється із своєю власною відповіддю. Якщо спробувати звести її до майже формул, то сам В. М. Хмарський, принаймні понад десятиліття тому відповідав так: сенс життя полягає у самому житті — це філософія питання; існує наше Я і навколо нього — неозоре Не-Я, і тому методологія нашого буття полягає у тому, щоб гармонічно співіснувати цим двом неспівмірним суб'єктам; для цього необхідно вивчати й пізнати себе — суть, бажання і можливості з тим, щоб це існування було максимально гармонійним; ця гармонія є етикою і естетикою існування в цьому світі; чим успішніше людина досягне цього, тим щасливіше вона себе відчуватиме і кориснішою бути для світу; зокрема у чоловіка одним з етичних імперативів є відчуття відповідальності — чим потужніше виявиться твоя харизма, тим більшою може стати зона реального світу за яку він здатен відповідати. Ще коротшу формулу можна знайти у презентації на шпальтах газети «Одеський університет» у презентаційній публікації з нагоди призначення на посаду проректора (2013): «Сенс життя бачить у самому житті у всіх його різноманітних проявах, вірить у гармонійний світопорядок, і головним у житті вважає сам процес пошуку гармонії між існуючим світом та своїм уявленням про нього»³⁴.

Організаційні здібності В. М. Хмарського, що відбилися у ХХІ столітті у керівництві дисертаціями, були зауважені досить рано, ще у попередньому столітті, його старшими колегами. Як наслідок — адміністративна, науково-організаційна діяльність посіла дуже вагоме місце в його біографії. З липня 1994 р. по серпень 1999 р. він працював заступником декана історичного факультету з навчальної роботи під керівництвом видатного археолога В. Н. Станко. У 1999 — 2015 рр. (з перервою на докторантуру у 2000 — 2003 рр.) — завідувач кафедри історії України. З червня 2013 р. й по сьогодні В. М. Хмарський є проректором з науково-педагогічної роботи ОНУ імені І. І. Мечникова. Отже, з понад чверті століття роботи в університеті В. М. Хмарського лише сім років (перші чотири та докторантура) не перебував на керівних посадах.

Праця на першій зі згаданих посад є часом піднесення історичного факультету після важкої трансформації кінця 1980-х — початку

³⁴ Одеський університет. — 2013. — травень-червень. — № 5-6. — С. 6.

1990-х років. В. М. Хмарський, якому на той час виповнилось всього 27 років, допомагав В. Н. Станко реалізовувати низку ініціатив, спрямованих на інтенсифікацію наукового життя, формування нової генерації істориків³⁵. Важливими віхами цього процесу було заснування «Записок історичного факультету», спеціалізованої вченої ради з захисту дисертацій, видання методичних посібників тощо. Все це мало сприяти підвищенню кваліфікаційного рівня викладачів. Свій досвід він реалізував на посаді адміністратора як відновлювач разом з групою ініціативних студентів на десятиліття призабутого тоді Дня історичного факультету, появі своєрідного факультетського конкурсу «Пан і пані» – міксу КВК та «капусника», відкритої першості історичного факультету з міні-футболу. В останньому він брав участь не лише як голова перших оргкомітетів, а згодом і почесний президент, але й гравець у складі команди викладачів, аспірантів і випускників «Запорозька старшина», ставши багаторазовим переможцем, а одного разу й найліпшим гравцем першості. Можна запитати, а де ж навчальна робота, адже вище йшла мова про роботу його колег з наукової та виховної роботи. Так ось рутинну роботу – безкінечно змінювані навчальні плани (тоді якраз запровадили бакалаврат), графіки навчального процесу (створені за алгоритмами, які міг дозволити собі випускник математичного класу однієї найкращих батумських шкіл) та розклад (перші варіанти якого він робив сам одноосібно, щоб розібратись «як воно працює») – він робив бездоганно. Але він дійсно був більше ніж заступник з навчальної роботи і намагався сприяти іншим царинам, а найголовніше – створюючи атмосферу розвитку, легкості і оптимізму у складні 90-ті роки.

Насиченими та плідними були роки завідування кафедрою історії України, яку В. М. Хмарський очолив у віці 32 роки. Прийняв кафедру він від В. П. Ващенко, який саме йому хотів її передати. Коли контракт заступника декана завершився у 1999 р., контракт Віктора Петровича мав тривати ще рік. Але він навмисне пішов з посади завідувача раніше, щоб саме В. М. Хмарський, ще перед докторантурою, став його наступником. У цей період сформувався нинішній склад кафедри, в якому поєднались досвід та молодість – учні фундаторів кафедри початку періоду незалежності професо-

³⁵ Хмарський В. М. Продовжуючи традиції // Одеський університет. – 1998. – 5 травня.

рів З. В. Першиної (О. О. Синявська), В. П. Вашенка (професори Т. С. Вінцковський, Т. Г. Гончарук), А. Д. Бачинського (В. М. Хмарський) та В. М. Хмарського (доценти О. Є. Музичко, Л. В. Новікова, Е. П. Петровський, старший викладач Г. С. Левченко) і О. А. Бачинської (професор Н. М. Діанова, доцент В. М. Полторах). Коли В. М. Хмарський розпочав завідування, то на кафедрі був один доктор наук. Коли залишив цю посаду, виконуючи вимогу відповідного закону про несуміщення адміністративних посад, то кафедра була на факультеті наймолодшою за віком і мала чотирьох докторів наук (тепер, після захисту його підопічного Т. С. Вінцковського, вже п'ятеро). Завідувач відверто сприяв професійно-кар'єрному зростанню членів кафедри і це втілилось у тому, що три колеги отримали звання професора, п'ять – доцента. Особливо зазначимо, що згадані доктори наук, професори і доценти – не всі його підопічні, але кожному з них сприяв наскільки міг, не поділяючи на «своїх» та «не своїх». Якось він сказав, що інколи мистецтво керівника може полягати у тому, щоб просто не заважати колегам.

Сухий огляд зробленого можна вкласти у один абзац кількома довгими реченнями. На кафедрі вівся постійний діалог з приводу місця і призначення дисципліни «Історія України» в університетському навчанні як на історичному факультеті, так і інших підрозділах Університету (кафедра забезпечує читання нормативного курсу «Історія України» майже у всіх підрозділах). Усі роки кафедра посідала провідні позиції за науковим доробком. Члени кафедри працювали за трьома основними напрямками: соціально-економічна історія Південної України кінця XVIII – початку XX ст.; суспільно-політичні процеси у регіоні наприкінці XIX – XX ст.; історія історичної науки на півдні України у XIX–XX ст. Кафедра була активним учасником і організатором конференції «Поляки на півдні України та в Криму» (Одеса, 2007 р.), а завідувач кафедри очолив робочу групу з її підготовки й проведення. Завідувач сприяв заснуванню і одержання для студентів та аспірантів спеціалізації стипендії імені П. Калнишевського, докладав зусиль щодо реанімації студентського гуртка, який епізодично поживавлював свою роботу. Кафедра нагороджена двічі: за високу організацію охорони і умов праці – від профкому Університету (2008 р.) та за активну участь у міських заходах на День неза-

лежності та День міста від управління молодіжної політики й спорту Одеської міської ради (2009 р.). Самого завідувача кілька разів нагороджувано грамотами ректора, а у 2015 р. — Почесним знаком Міністерства освіти і науки «Відмінник освіти України».

Але найголовніше, що відбувалось на кафедрі — підтримка здорової і створення навіть сімейної атмосфери. Ще у 90-ті роки на студентській прес-конференції у День факультету В. М. Хмарського запитали, що для нього важливіше — робота з кар'єрою чи сім'я. Він не вагаючись відповів, що останнє. Колеги знають, яким міцним є шлюб В. М. Хмарського, що налічує більш ніж чверть століття, що вони з дружиною є батьками двох чудових дітей — дочки та сина, між народженнями яких пролягли захисти двох дисертацій. Це саме той випадок, коли є надійний тил. Так от часточку цього тилу він і намагався розповсюдити, як інколи здається дещо ідеалістично, у межах робочої обстановки.

У життя багатьох науковців, зокрема, істориків «вторгалися» позанаукові події та обставини. Для В. М. Хмарського сфера громадського життя не є чужою, більше того — здається він до неї схильний. У 1990-х роках він долучився до популяризації історії шляхом публіцистики та просвітницької діяльності³⁶. На межі століть В. М. Хмарський співпрацював з управліннями інформації та молодіжної політики й спорту Одеської міської ради у проведенні «круглих столів» (Визвольна війна середини XVII ст., Голодомор 1932 — 1933 рр., політичні репресії в Україні у 30-ті рр. XX ст., Національно-визвольний рух 40 — 50-х рр. в Україні, 20 років від заснування Руху) та у вигляді консультативної допомоги. Під час проведення цих круглих столів він був модератором. Взяв участь у підготовці та відкритті виставки, присвяченої УПА у приміщенні «Просвіти». Двічі виступав на вченій раді ОНУ імені І. І. Мечникова з доповідями, присвяченими Дню Соборності та Голодомору (2005 — 2006). У 2006 р. на запрошення Українського католицького університету разом зі студентами історичного факультету відвідав Львів в рамках акції «Різдво разом». Врешті у 2010 р. його було нагороджено відзнакою міського голови

³⁶ Хмарський В. Морські експедиції козаків // Моряк. — 1994. — 26 дек. — С. 4; Хмарський В. Запорозька гармата на острові Сасик // Історичне краєзнавство Одещини. — 1993. — Вип. 4. — С. 14 — 19; Хмарський В. М. Визвольна війна в сучасній історіографії // Думська площа. — 1999. — 2, 9 квітня.

(Е. Й. Гурвіц) «Подяка».

З 2010 р. В. М. Хмарський є членом відновленого «Українського клубу» Одеси. Український патріотизм В. М. Хмарського відбився в його увазі до гідного вшанування видатних українських діячів Одеси: підписанні заяви з засудженням перейменування одеської вулиці, що раніше була названа на честь Івана та Юрія Лип (2011 р.); успішній реалізації справи з встановлення меморіальної дошки видатному одеському історичу-україністу М. Є. Слабченку (2015 р.). Професор організував зустрічі з відомими істориками та суспільствознавцями – Ярославом Грицаком (Львів), Патрісією Герлігі (Нью-Йорк, США), Павлом Робертом Маґочі (Торонто, Канада), Миколою Рябчуком (Київ), Володимиром Цибулькою (Київ), презентаціях збірок (А. Д. Бачинського – в НБ ОНУ та ЗОЩ №117 «Голодний хліб» – в Овідіополі), ОНУ у Рішельєвському ліцеї («професорські читання»). В. М. Хмарський давав численні інтерв'ю й експертні оцінки для програм та сюжетів новин для УТ-1, ТК «АРТ», «Глас» (День Соборності), «Страна советов» (телепрезентація підручника), «Україна молода» (Київ), «Кримська світлиця» (Сімферополь), брав участь у програмах на ОДТ (від ювілею ОНУ імені І. І. Мечникова до ОУН-УПА), ТК «Круг» (події під Крутами), «Глас» тощо.

Після захисту докторської дисертації і здобуття звання професора «помаранчева» революція підштовхнула його активізувати громадську позицію. Найбільшим політичним проявом його активності стала участь у 2006 р. у виборах депутатів до Одеської обласної ради за списками Одеської територіальної обласної організації Громадянської партії «ПОРА» (у складі першої «п'ятірки») на хвилі політизації суспільства після, як вже на той час було досить ясно, невдалої революції, що була нездатна подолати глибинні ментальні та соціальні проблеми. «ПОРА» не пододала виборчий бар'єр, але набутий досвід був незайвим. Майже десятиліття не було включення у цю сферу. Але вже після чергової революції у 2015 р. професор дав згоду взяти участь в якості експерта проекту партії «Демократичний альянс» «Ідеальний список», що був покликаний виявити найбільш гідних політиків міста.

Свій потяг до громадської активності В. М. Хмарський зміг реалізувати ще у більшій мірі від призначення його на посаду проректо-

ра з науково-педагогічної роботи (2013), якій він віддає переважну більшість своїх сил і часу. Можна констатувати, що це другий історик-україніст після завідувача кафедри С. М. Ковбасюка, який піднявся до такої адміністративної висоти. Наскільки можна зрозуміти з офіційної інформації, розповідей Ювіляра про його функціональні обов'язки, то він є відповідальним за навчальну й виховну роботу, а також за так звані «гуманітарні підрозділи» – факультет романо-германської філології, економіко-правовий, філологічний факультети, інститут соціальних наук, історичний, філософський і журналістський факультети. Початок роботи В. М. Хмарського припав на непрості події революції. Варто відзначити, що завдяки керівникам наш університет зайняв виважену позицію. Він не опустився до того, що організовано відправляв студентів до Києва на «антимайдан» і разом з тим було знайдене порозуміння з місцевим «євромайданом» і внаслідок цього на будівлі університету було піднято прапор Європейського Союзу.

Минулого року Вчена рада університету рекомендувала ректорові заключити трудову угоду на наступний термін. Автор цих рядків був присутній на цьому засіданні і може засвідчити, що ректор відзначив чотири основних досягнення проректора за трирічний період. Насамперед було відзначено реанімацію Науково-методичної ради, яка стала реальним дорадчим органом ректорату здатним піднімати і допомагати розв'язувати різноманітні завдання університетського життя і зокрема варто відзначити її роль у прийнятті «Положення про організацію освітнього процесу» в ОНУ на підставі нового Закону України «Про вищу освіту». Також один з промовців, досвідчений директор інституту говорив про глибину доповідей, з якими В. М. Хмарський виступає на засіданнях Вченої ради та ректорату.

Ще одним досягненням ректор назвав поживавлення роботи студентського самоврядування, адже адміністрація сприяла проведенню прозорих і демократичних виборів нового складу Студентської ради. Нові студентські лідери значно активізували студентське життя і роблять це на партнерських засадах. Керівництво студентської профспілки так само підтримало В. М. Хмарського, відзначивши його особисту участь у численних студентських заходах, що безсумнівно підвищує авторитет адміністрації в очах студентства. Голо-

ва Студентської ради відзначила особливу роль В. М. Хмарського у зменшенні конфліктогенності в університеті, «кваліфікувавши» його як «проректора з особливо гарячих точок».

Участь в інноваційних міжнародних проектах ректор виділив як третій напрямок. Один з них започаткували разом з МОН Американські ради та посольство США – пов'язаний з проблематикою академічної доброчесності. Слід зазначити, що у 2015 р. В. М. Хмарський разом з представниками ще семи університетів відвідав Вашингтон та 10 університетів у трьох штатах, вивчаючи саме проблему академічної доброчесності (або добропорядності, як інколи називає її В. М. Хмарський). По результатах подорожі було підготовлено збірку, що мала всеукраїнський розголос. Започаткований проект, у якому беруть участь 10 ВНЗ здійснює низку заходів по запровадженню культури академічного письма, підготовки етичних кодексів, боротьбі з плагіатом та іншими проявами академічної недоброчесності. Другий проект під назвою «Система забезпечення якості освіти в Україні: розвиток на основі європейських стандартів та рекомендацій» здійснює консорціум з представників восьми українських та п'яти центрально- й західноєвропейських університетів. Його метою є запровадження спеціальної структури, що гармонізувала б і потім моніторила різноманітні системи оцінювання в університеті – студентів, викладачів, навчальні програми тощо і демонструвала б це зовнішнім системам оцінювання якості освітніх послуг, що здійснюються в університеті. Як зазначає В. М. Хмарський його участь у проектах має вимірюватись користю, яку вдасться зробити для ОНУ.

Заключною була згадана участь В. М. Хмарського у ювілейних проектах, зокрема у написанні історії університету. Як учасник цього проекту автор цих рядків може стверджувати, що В. М. Хмарський був ключовою особою, яка зуміла з'єднати зусилля півтори сотні осіб, провести принципи науковості, прозорої атрибуції та збалансованого структурування матеріалу, що призвело до появи фоліанту майже на тисячу сторінок. Окремо можна сказати й про участь В. М. Хмарського у створенні музейної експозиції з історії університету, яка поступово стає однією з візитівок нашого навчального закладу. Можна підозрювати, що чимало ще ідей було реалізовано під ювілей – від карбування монети до оновлення обладнання Центру

культури і дозвілля, що вдалось зробити завдяки умілої співпраці з мерією.

Немає сумніву, що В. М. Хмарський відчуває себе на адміністративній ниві комфортно. Але головне те, що ця робота не зробила його людиною-функцією. Всім відомі його позитивний настрій у спілкуванні, намагання докопатись до глибини розуміння проблеми і водночас знайти найефективніші шляхи до її розв'язання, почуття гумору і по хорошому філософське сприйняття різноманітних непростих ситуацій, легке жертвування своїм часом і енергією заради інших та справи, дотримання принципу командира «роби як я», а не політпрацівника — «роби, як я сказав». Разом з тим він має свою точку зору і відстоює свої позиції часто-густо не на догоду людині чи ситуації, а відповідному принципу. Це може декому не подобатись і призводити до колізій.

Спостерігаючи за адміністративним апгрейдом В. М. Хмарського мимохіть задаєшся запитанням про секрет його успіху. Одного разу він привідкрив завісу, сказавши, що йому імпонує стиль Кутузова під час Бородинської битви, про який написав Лев Толстой і який йому запам'ятався ще зі шкільних років. Дозволимо собі навести рядки, віднайдені після перегляду відповідного фрагменту з «Війни і миру», мовою класика:

«Он не делал никаких распоряжений, а только соглашался или не соглашался на то, что предлагали ему.

«Да, да, сделайте это, — отвечал он на различные предложения. — Да, да, съезди, голубчик, посмотри, — обращался он то к тому, то к другому из приближенных; или: — Нет, не надо, лучше подождем», — говорил он. Он выслушивал привозимые ему донесения, отдавал приказания, когда это требовалось подчиненным; но, выслушивая донесения, он, казалось, не интересовался смыслом слов того, что ему говорили, а что-то другое в выражении лиц, в тоне речи доносивших интересовало его. Долголетним военным опытом он знал и старческим умом понимал, что руководить сотнями тысяч человек, борющихся со смертью, нельзя одному человеку, и знал, что решают участь сраженья не распоряжения главнокомандующего, не место, на котором стоят войска, не количество пушек и убитых людей, а та неуловимая сила, называемая духом войска (*виділення наше — ОМ*),

и он следил за этой силой и руководил ею, насколько это было в его власти».

Отже, очевидним є перший висновок: за свої 50 років життя та 27 років науково-педагогічної діяльності В. М. Хмарський зробив і досяг багато у різних сферах життя. В його головному доробку низка цінних наукових досліджень, що перебувають в активному науковому обігу, та коло учнів, що продовжують його справу і є запорукою розвитку подальших дослідів. Як історик, Ювіляр належить до «модерністського» напрямку української історіографії, що прагне до методологічно-теоретичних оновлень, всебічної інтеграції у світовий науковий простір. Як педагог він намагається прищеплювати студентам гуманістичні, просвітницькі, погляди. Все життя він намагається досягнути гармонії та компромісу у нашому недосконалому світі у стилі традицій давньогорецьких стоїків. Значною мірою це йому вдалося.

Ювілей є не лише приводом для святкування, але й для визначень подальшої стратегії розвитку. На нашу думку, у наступне 50-річчя життя Ювіляра заслуговують на увагу такі напрямки як оприлюднення своїх наукових здобутків в іноземних виданнях іноземними мовами, зміцнення та розширення контактів з колегами, зокрема, й іноземними, розширення тематики наукових досліджень поза межі Південної України, зміцнення наукової школи шляхом будівництва «знизу» – від студентської лави до докторського ступеню, заснування додаткових інфраструктурних чарунок школи, таких як наукові видання, семінарії/лабораторії тощо. Значним викликом буде поєднання наукових та адміністративних завдань, що часто сприймаються як взаємовиключні.

Як особистість, Вадим Михайлович, здається знаходиться в апогеї, адже виконав значною мірою особисту програму – вибудував власну оселю і свій власний світ у цьому безмежному всесвіті, виростив дочку і плекає сина, давши путівку у життя дюжині науковців, посадив цілу алею дерев і буквально, і образно – у вигляді своїх читабельних праць. Отже, він має всі підстави жити не тільки для себе і робить це сильно, майстерно і вишукано. Побажаймо шановному Вчителю успішної реалізації всіх його планів і намірів!